

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Velî Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

IV. ULUSLARARASI ALEVİLİK VE BEKTAŞİLİK SEMPOZYUMU

(18-20 EKİM 2018 ANKARA)

BİLDİRİLER KİTABI

Editörler:

Doç. Dr. Orhan KURTOĞLU

Dr. Ayşe ÇAMKARA ERGİNER

1. CİLT

ANKARA- 2018

ŞEYH SAFİYÜDDÎN-İ ERDEBİLÎ'NİN BİLİNMEYEN TÜRKÇE BİR ŞİİRİ VE ŞERHİ

An Unknown Turkish Poem And Commentary Of Şeyh Safiyüddîn-i Erdebilî

İsrafil BABACAN*

Öz

Şeyh Safiyüddîn-i Erdebilî (1252/1334) İnan'da yaşamış büyük bir sûfî ve Safevî devletinin kurucusu Şah İsmail'in büyük dedesidir. O, Safevî devletinin fikrî, ilmî ve amelî temellerini oluşturan ve daha sonra Anadolu Aleviliğini de etkileyen önemli fikirlere sahiptir. Bu güne kadar Şeyh Safiyüddîn'in, "Makâlât" ya da "Buyruk"u gibi kendisine isnat edilen farklı eserlerinden ve şairliğinden söz edilmişse de, manzum bir eseri veya Türkçe şiirleri hakkında herhangi bir malumata rastlanmamıştır. Biz, Şeyh Safiyüddîn-i Erdebilî'ye ait Türkçe kaside ve bu kasidenin şerhine ait üç nüshasını tespit ettiğimiz bir eser üzerine çalıştık. Metin tenkidi yoluyla incelediğimiz kaside, kırk altı beyitten ibarettir. İçeriği, Şark dünyasında rayiç olan geleneksel ilimler yoluyla "Hakk"ı ulaşmaya dairdir. Şârihi ise Eşrefoğlu Rûmî'dir (ö. 1469). Ancak eser, Eşrefoğlu Rûmî'nin vefatından yaklaşık iki yüz yıl sonra takipçisi olduğunu düşündüğümüz belirsiz bir kişi tarafından yazıya geçirilmiştir. Bu yönüyle ikincil anlatıcıya dayanan ve klâsik şerhlerde görülmeyen bir üsluba sahiptir. Geleneksel şerh metotlarının birçoğunun kullanıldığı bu şerhte, şerh edilen kasidenin muhtevasına uygun biçimde Şark dünyasına has ilimlere dayanan geniş malumata yer verilir. Şârih, kullandığı kaynakları açıkça zikretmesi, kişisel yorumları ve tasavvufu o devirdeki tabiat bilimlerini birleştirme gayretiyle dikkat çeker. Bu çalışmamızda, öncelikle Şeyh Safiyüddîn'in kasidesinin tenkitli neşrini yaptık. Sonra Eşrefoğlu Rûmî'nin, şiirin ilk yedi beytini içeren şerhini, metotlar, kaynaklar, dil-üslup ve şerh türü açısından değerlendirdik. Hem metnini elde ettiğimiz kaside hem de şerhin, edebiyat tarihi açısından oldukça mühim olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü öncelikle Şeyh Safiyüddîn'in Türkçeyi kullandığını ispatlayan bu kaside, onun Türklüğü hususunda İnan kaynaklarında yer alan şüpheleri gidermektedir. Ayrıca elimizdeki şerh, Osmanlı sahası Türk Edebiyatı'nda dinî-tasavvufî metinlere yapılan şerhlerden farklı ilk edebî şerhlerden biri sayılabilir. Bu açıdan dikkate değerdir.

Anahtar Kelimeler: Safevîlik, Şeyh Safî, Anadolu Aleviliği, Şerh, Türkçe Yazma Eser, Eşrefoğlu Rûmî

Abstract

Sheikh Safiyuddin Erdebili (1252/1334) is a great Sufi who lived in Iran, is the grandfather of Shah Ismael who is the founder of the Safavid Empire. He has important ideas which constitute the intellectual, scientific and operational bases of the Safavid Empire and which later also influenced the Anatolian Alevism. Until this day, Shaykh Safiyuddin had been mentioned about his different works and poetry which were attributed to him like "Makalat" and "Buyruk", but it was not found any information about his poetic work or his Turkish poets.

* Prof. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye, İbabacan76@gmail.com

We have studied on a work we identified three copy of commentaries on Sheikh Safiyyuddin Erdebili's Turkish ode. The ode which we examined through text critique method, consists of forty six couplets and about reaching the God with traditional scientific knowledge of the Eastern world. The commentator of ode is Esrefoglu Rumi (b. 1469). However, we think the work was written by an uncertain person who lived two hundred years after Esrefoglu Rumi's death. The commentary based on the secondary narrator style which is not common in classical commentaries. The commentary in which most of the traditional methods of annotation are used, is based on a large scientific knowledge belongs to Eastern world as the form of traditional commentaries. It's remarkable with the the commentator's mentions the sources he used, his personal comments, and his attempt to unite the natural science with Sufism. In our study, we firstly published Sheikh Safiyyuddin's ode with edition critique. Then we evaluated the commentary of the first seven of the poems of Esrefoglu Rumi, in terms of methods, resources, language-style and commentary type in our study. It is understood that both the text we obtained and the commentary are very important for the history of literature. Because first of all this ode which proves that Sheikh Safiyyuddin used Turkish, resolves suspicions in Iranian sources regarding his Turkishness. In addition it is remarkable in this aspect that, the annotation can be considered as one of the first literary commentaries, which is different from the commentaries on the religious-mystical texts in the Ottoman literature.

Keywords: Safavid, Sheikh Safi, Anatolian Alevism, Commentary, Turkish Manuscript, Eşrefoğlu Rûmî

I. Giriş

Anadolu sufizminin gelişim çizgisini Orta Asya'dan İran'a, oradan Kafkaslara doğru genişleyen büyük Türk coğrafyasında aramak gerektiği, bu hususta çalışan hemen tüm araştırmacıların ortak kanaatidir. Dolayısıyla Anadolu'da yaşamakta olan Alevî-Bektaşî inancının yalnız bu topraklarda temellendiğini düşünmek eksik bir düşüncedir. Anadolu sufizminin önemli bir kolu olan Alevîlik-Bektaşîlik bugün her ne kadar İran diye adlandırılrsa da, orada etkili olan Türk/Türkmen toplulukları ile bu topluluklar içerisinde çıkan Şeyh Safiyyüddîn-i Erdebilî (1252-1334) gibi mühim şahsiyetlerin elinde yoğunlaşmıştır.

Şeyh Safiyyüddîn, meşhur lakabıyla Şeyh Safi, bilindiği üzere Safevî Devleti'nin resmî kurucusu Şâh İsmâil-i Safevî'nin (1487-1524) büyük atasıdır. O her ne kadar tarihçilerce kendi silsilesinden Şâh İsmail'e olan nispetiyle tanıtılsa da, aslında Safevî tarikatının kurucusu olması, Anadolu sufizmine etkileri ve ilmî-edebî kişiliğiyle ön plana çıkan bir şahsiyettir.

Şeyh Safi'nin, neşet ettiği ve İran sınırlarında kalan Erdebil kenti dışında, Deştikıpçak ile Kırım bölgelerinde irşad vazifelerinde bulunduğu ve müritlerinin başta Anadolu olmak üzere Azerbaycan, Mazenderan,

Horasan, Türkmenistan, Çin Türkistan'ı, Suriye, Irak vb. bölgelere yayıldığı söylenmiştir (Öngören, 2008/I: 478). İhdas ettiği Safevî tarikatının bilhassa Anadolu ile olan ilişkileri, kendi devrinden itibaren başladığı bilinmektedir. Bu dönemde Erdebil'e gelen üç bin civarındaki müridinin büyük çoğunluğu Anadolu kökenlidir. Anadoludaki en mühim müritlerinden biri Şeyh Abdurrahman Erzincani'dir (Dedeyev, 2008: 205). Şeyh Safi'nin halifelerinden Hâce Ali, Şeyh Safi etkisini Anadolu'da daha da pekiştirmiş, Hamidoğulları ve Karamanoğulları beylikleri üzerinde müritleri vasıtasıyla Safevîlik tesirlerini sirayet ettirmiş ve Hacı Bayram-ı Velî'nin müşşidi Somuncu Baba ile Bayramiyye ve Celvetiyye tarikatlerinin kuruluşunda etkin rol oynamıştır. Hatta Öngören'in tespitlerinden yola çıkarak bu tesirin, Molla Fenarî ve Kemal Ümmî'ye kadar uzandığı söylenebilir (2008/II: 460). Dolayısıyla Anadolu'da XV. asırdan sonra vücut bulan hemen her sufist harekette, bir miktar Şeyh Safi etkisi olabileceğini düşünmek gerekir.

Şeyh Safi'nin eserlerinin adı ve sayısı hakkında kesin bir şey söylenmemektedir. Öngören, çeşitli İran kaynaklarına dayanarak *Kara Mecmua*, *Menâkıbu'l-Esrâr*, *Makâlât*, Şeyh Safi Buyruğu/Şeyh Safi Vasiyetnâmesi gibi kitapların ona ait olabileceğini veya nisbet edilebileceğini söylemiştir. Ayrıca, aynı kaynaklara istinaden bazı Farsça şiirlerinin de olabileceğini eklemektedir (2008/II, s. 478). Kadim Safevî kaynaklarını inceleyen Çağdaş Farsça biyografî kitaplarında da onun eserleri hakkında net bir bilgi yoktur. Örneğin *Dânişmendân-ı Âzerbaycân* müellifi, Farsça bir şiirinden başka eserini zikretmez (Terbiyet, 1391/2012: 351). *Suhanverân-ı Âzerbaycân*'da ise, yine eski Safevî kaynaklarına dayanılarak, *Tahkikat*, *Mesnevî'den beyit şerhleri*, *Silâtü'l-Fakîh*, *Fenâ* adlı kitaplar ile 4 Farsça 4 gazel ve 11 rûbâîyi onun eserlerinden sayar. Ama bunların çoğunun elde olmadığını ve sonradan müritlerince kendisine nispet edildiğini ekler (Devletâbâdî, 1377/1998: 40-42). Ayrıca ona ait olduğu söylenen Türkçe bir dördlüğün de metnini verir¹. Ancak Hüseyin Sâdik'ın yaptığı araştırmalara göre, "Kara Mecmua" adlı eserin, her ne kadar sonradan müritlerince kaleme alınmış olsa da, Şeyh Safi'ye aidiyeti hususunda şüphe yoktur (1383/2004: 15-17). Bununla birlikte biraz sonra, Osmanlı döneminde yapılan şerhiyle birlikte ele alacağımız ve incelediğimiz kaynaklarda Şeyh Safi'ye ait olduğu söylenen Türkçe bir kasidenin, en azından, İran akademik çevrelerince bilinmediği açıktır.

II. Şeyh Safî'nin Türkçe Kasîdesi

Yerli ve yabancı kaynaklarda Şeyh Safî'nin bir dörtlük dışında Türkçe şiiri olduğundan bahsedilmez. Ancak, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yazmalar Kütüphanesi'nde, “Şerh-i Kasîde-i Tâhâ” adlı müellifi belirtilmeyen 55 varak bir yazma eser kaydı vardır. Bu eserin 37b-38a nolu varaklarında, tamamı şerh edilmeyen bir kasidenin tam metni yer almaktadır. Yazma üzerinde araştırmamızı genişlettiğimizde, iki noktayı tespit ettik: Birincisi bu yazmanın başka nüshalarına da ulaştık. İkincisi, şerhin Eşrefoğlu Rûmî'ye (ö. 1469) ait olduğunu gördük. Ancak daha sonra bahsedileceği üzere eser, bizzat Eşrefoğlu tarafından değil daha sonraları, onun bir müridi ya da yakınınca kaleme alınmıştır. Aslında Eşrefoğlu'nun böyle bir şerhi olduğu iki kaynaktan zikredilmektedir (Güneş, 2006: 91; Şah, 2007: 65). Ancak nasıl bir eser olduğu ve muhtevası hususuna her iki kaynaktan da değinilmemiştir. İncelediğimiz yazmanın Konya ve İstanbul'da birer nüshası daha bulunmaktadır. İstanbul nüshası sadece şerh edilen metinlere havî iken Konya nüshasının sonunda, daha tam bir kaside metni yer almaktadır. DTCF nüshasında kaside 40 beyitten müteşekkil iken Konya nüshasında 43 beyittir. DTCF nüshasında olup Konya nüshasında yer almayan üç beyit ve Konya nüshasında olup DTCF nüshasında bulunmayan altı beyit vardır. Böylece kaside, 46 beyte ulaşmaktadır.

Şeyh Safî'nin bu kasidesinin Konya nüshasında başlık, “*Kasîde-i Şeyh Safî Rahmetullâhi Te'âlâ Aleyhü'l-Vâfî*” iken DTCF nüshasında “*Kasîde-i Şeyh Safî Rahmetullâhi Aleyh*”tir. Böylece kaside, her iki yazmada da açıkça Şeyh Safî'ye nispet edilmiştir. Ancak elimizdeki tüm nüshalar Şeyh Safî ve Eşrefoğlu'nun ölümünden çok sonraları kaleme alındığından, Azerbaycan Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi imlası, önemli oranda ortadan kalkmıştır.

Nüsha karşılaştırması neticesinde 46 beyit olarak tespit edilen bu kaside, baştan sonra sembolik/mecazî bir dille ilm-i simyâ, ilm-i kimyâ, ilm-i tencim, ilm-i iksîr, ilm-i zâyirçe, kadim İslam felsefesi, tasavvuf ve çeşitli gizli ilimler gibi Şeyh Safî devrinde rayiç olup onun mücehhez olduğu eski ilimlere ait istilâhların zikri ve mezkur ilimlerin uygulamaların izahından ibarettir. Bu durum, tabii olarak, neden söz konusu kasidenin şerh edildiğini ortaya koymaktadır. Kendine has kısımlara ayrılan kasidenin, klâsik kaside bölümleri açısından tasnifi zoraki mümkün olsa da, makalemizin sonunda tam metnini verdiğimiz üzere, şu kasem beyti ile nesib/teşbib bölümü başlar:

Sırr-ı be²-hâk-ı tâhâ ve 'ş-şems-i mâh-ı tâbân

Hağğ-ı kelâm-ı İzed rûh-ı habîb-i bürhân

Yukarıdaki beytin de dâhil olduğu ilk beş beyitte Şeyh Safî, “müskilât” olarak nitelediği kasidenin telif nedenini “mücmel” değil “mufassal” biçimde izah ettiğini söyler. “tâlib” diye adlandırdığı kimi “mürîd”lerden şikâyetini dile getirip onlara çeşitli tavsiyelerde bulunduktan sonra, maksud bölümüne şu beyitle girizgâh yapar:

Al nefis ü rûh u arzı tedbîr it ayru ayru
Nefis ola muţma 'inne çuds ola rûh-ı insân

Altıncı beyitten sonra kırk birinci beyte kadar yukarıda zikrettiğimiz eski ilimlerden hareketle, şerh kısmında Eşrefoğlu'nun yer yer izah ettiği gibi, aslında türlü kadim ilimler, tasavvuf, İslam felsefesinin esasları ve çeşitli itikadî konular kapalı sembolik bir dille anlatılır. Maksud bölümünden aşağıya alınan kimi beyitler bu duruma örnektir:

Nâr u hevâ vü âb u arzı al eyle tedbîr
Nâr ile âbı hâk it bād ile hâka ey cân

.....

Kibrît ile 'ameldür nâr aňla bâr-ı 'uğğâb
Zîbağla âb bilgil ecsâd-ı hâk ey cân

.....

Nefs-i şafîri dağı hâk ile eyle teşmî'
Ğavvâş ola cârî çün mişl-i âb-ı hayvân

.....

Arziyyesin cem' idüp sıcak idüp ile taş' id
Taş' id olanı teşmî' -i dühnle eyle handân

.....

Nefs ile rûhı dağı hall eyle ayru ayru
Bir hefte cây-ı halle gönder buları ey cân

Kırk birinci beyitte, kasidesinde anlattıklarını “esrâr-ı sırr-ı hak” diye nitelendiren Şeyh Safî, dua bölümüne mukabil olmak üzere kasidesine, nesib/

teşbibde olduğu gibi, müritlerine nasihatle son verir. İlgi kısma geçiş sağlayan girizgâh beyti şöyledir:

Esrâr-ı sırr-ı haqqı Şâfi didi mufaşşal
Haqq-ı habîb-i Haydar rûh-ı habîb-i bürhân

Kaside, aşağıdaki beyitle de sona erer:

Birin bu rûh-ı kudsüñ vir ‘ağd olan yek ‘ıyda
Şan‘ atda tûl-i müddet irmedigine noğşân

III. Kasidenin Şerhi

DTCF (No: 329), Konya Mevlana Müzesi (No: 2794/7) ve Süleymaniye Kütüphanelerinde (No: 359/1) birer nüshası bulunan şerhin kütüphane fişlerindeki adı, ilk mısraında geçen “Tâhâ” kelimesine nispetle “Şerh-i Tâhâ” ve “Şerh-i Kasîde-i Tâhâ” diye kaydedilmiştir. Zaten DTCF nüshasının başında kim tarafından yazıldığı belli olmayan, “Hâzâ Kitâbü Abdullâh El-Mısrî-nün Şerh-i Tâhâsî” diye bir başlık yer almaktadır³. DTCF nüshası tek yazma halinde 55, Konya nüshası 26 (içinde yer aldığı mecmuada 2b-28a varakları arasında) ve Süleymaniye nüshası 30 (içinde yer aldığı mecmuada 1b-30a varakları arasında) varaktır. Konya ve Süleymaniye nüshaları sadece ilk yedi beytin şerhini içermektedir. DTCF nüshasında ise 37b’den sonra şerhe bir başkası tarafından devam edilerek kasidenin tamamı tasavvufî açıdan kısaca şerh edilir. Bu nüshanın tereke kaydında 1156/1741 tarihi vardır. Süleymaniye nüshasında şerhi de içeren mecmuada 1072/1652 ve Konya nüshasında ise yine şerhe havî mecmuada 1087/1672 tarihleri mevcuttur. Görüldüğü gibi tüm nüshalar, şârih Eşrefoğlu Rûmî’nin vefatından çok sonraları kayda geçirilmiştir.

Nüshaların tamamında Eşrefoğlu Rûmî’ye ait kısım ilk yedi beytin şerhidir. Dolayısıyla elimizdeki şerh, Safiyüddîn Erdebilî’nin kasidesinin tamamını içermez. DTCF Kütüphanesinde yer alan 37b-55a varakları arasında devam eden metin, yazmanın sonunda yer alan Arapça duada belirtildiği gibi, kendini, “El-hakîr Dervîş Mustafa” diye tanıtan bir kimseye aittir. Söz konusu ikinci kısımda Dervîş Mustafa kasidenin tamamını yeniden ve ana hatlarıyla, ama Eşrefoğlu’nun yaptığına aksine, tasavvufî açıdan şerh etmiştir. Bu bölümün Dervîş Mustafa tarafından şerh edildiğine dair önemli bir kanıt, ikinci bölümün başında yer alan “..bu risâleyi te’lif idüp bu қаşideyi şerh iden t̄alib-i haqqîkat böyle rivâyet ider ki...” (vr., 37b) ifadesidir. Buradaki “t̄alib-i hakîkat” tabirinin, Eşrefoğlu’nun şerhinde pek çok kez zikrettiği üzere, dervişlerine,

dolayısıyla kendisini onun takipçisi addeden Dervîş Mustafa'ya işaret etme ihtimali yüksektir. Ayrıca nüshanın ilk bölümünde anlatıcının Eşrefoğlu'na ait metinleri “tâlib-i hakîkatin rivayet ettiğini” söylemesi, iki bölümün farklı müelliflerce telif edildiğine işaret etmektedir. Zaten bu iki kısım arasındaki üslup ve içerik farkı da açıkça görülmektedir.

Elimizdeki eserin klâsik metin şerhlerinden en önemli farkı, müellifi Eşrefoğlu Rûmî devrinde değil, onun takipçilerinden birisi, belki de Dervîş Mustafa, tarafından kaleme alınmasıdır. Zannımızca bu şerh, kulaktan kulağa aktarılarak kayda geçirilmiştir. Yani metnin bir kısım değişikliklere uğraması da mümkündür. DTCF kütüphanesi'ndeki metnin çeşitli yerlerinde yer alan şu gibi ifadeler eserin sonradan şârih dışında biri tarafından kayda geçirildiği düşüncesini desteklemektedir:⁴: “Şâhib-i kitâb Şeyh ‘ Abdullâh Mısrî Eşref-i Rûmî aydur...” (vr., 15a), “Şârih aydur” (vr. 10b), “Şeyh rahmetullahi ‘aleyh aydur” (vr., 27b). Yine şerhte başka kaynaklardan alıntılamaaların bittiği yerde şu gibi ifadeler vardır: “Bu araya gelince zıkr Cildekînüdür. Eşref-i Rûmî ‘ Abdullâh Mısrî aydur...” (vr., 20b).

Eşrefoğlu Rûmî, Şeyh Safiyüddîn'in kasidesini şerh ederken genellikle klâsik şerh metotlarını kullanmıştır. Önce kelimelerin temel anlamları ve gramatikal bilgiler verilmiş, sonra mecâzî manaları “murâd” ifadesiyle aktarılmıştır. Akabinde, “bu takdîrce ma'nâ demek olur ki” veya “mahsûl-i beyt” gibi ifadelerle beytin genel anlamı izah edilmiştir. Örneğin, kasidenin ilk beytinin şerhinden alınan bir kısım şöyledir: “Lügatde sır gizlüye dirler. Bir de şöbet eylemege dirler. Bir de elüñ ortasında olan elif gibi çizilere dirler. Be-Ĥaĥ lafzındağı bâ ĥasem içündür. Aşlında sır kelimesine muzâfdur. Be-ĥaĥĥ-ı sırr-ı Tâhâ idi. Vezn-i şî'r için sır kelimesinden şöra gelmiştir. Lügatde ĥaĥ baĥıl degüldür gerçekdür ma' nâsına gelür. Bir de ĥaĥîĥat ma' nâsına gelür. Ya' nî zât demek olur. Bir de dîn ma' nâsınadır. ‘Arablar ĥaĥĥa dirler. Dîn ĥaĥdur demek olur. Sır kelimesi tâĥâyaya muzâfdur. Tâĥâdan murâd faĥr-i ‘ âlem resûl-i ekremüñ rûĥıdır ki Allahû te' âlâ nûrından yaradılmışdur. Cemî' -i maĥlûĥât ol rûĥuñ nûrından vücûda gelmişdür. Tâĥâ bu rûĥdan ‘ ibâretdür diyu taĥĥîĥ eylediler. Bu takdîrce ma' nâ demek olur ki Rûĥ-ı Muaĥammedüñ sırrı olan gizlü râzuñ ĥaĥîĥatine and içerin dimekdür...” (vr., 1b). Ayrıca mısraların anlamı toparlanırken, “cümle ma' nâsı ikinci mısra' un” (vr. 1b) gibi ifadeler yer verilir.

Eşrefoğlu Rûmî şerhinde, geleneksel şerh metotlarının belli başlılarından istifade etmiştir. Bunlardan en sık kullandığı soru-cevap meto-

dudur. Sık sık okuyucunun dikkatini çekmek, konuyu açmak ve zihinlerde oluşan itirazları gidermek için soru-cevap usulüne başvuran Eşrefoğlu Rûmî, söz konusu metotta geleneği takip etmiştir. Şerhteki bu duruma, şu örnekler verilebilir: “Eger su’âl olursa cāyiz ki bir fikr ide tedbîr eylemege ol fikr-i tedbîr-i iksîr kendi ola. Cevāb budur ki...” (vr. 11b). “Ammā imtiḥānda gelür mi dinürse cevāb budur ki...” (vr. 19a). “eger su’âl olunursa ki işṭilāḥ-ı ḥükemāya muḥālefet olmaz mı cevāb budur ki murād-ı ḥükemāya muḥālefet cāyiz degüldür” (vr. 30a).

Bilindiği gibi klâsik dönem şerhlerinin en önemli hususiyetlerinden biri, gramer ve belâgate ait izahlara yer vermeleridir. İncelediğimiz şerhte bu durumun örnekleri şunlardır: “ḥaḳḳ-ı kelām İzed’e ma’ṭüfdür. Sırr-ı Ṭāhāya taḳdîrî ve be-ḥaḳḳ-ı kelām-ı İzed olur. Ve o vezni-şi’rden ötüri ḥazf olunmuşdur” (vr. 1b). “Şeyḥüñ bu maṭla’dan remzi iki vechledür. Biri elfāz cihetinde. İkinci ma’ nā cihetinden...” (vr. 2b). “...kaçan nefis lafzı rūḥ lafzına muzāf olsa arz lafzı rūḥ kelimesine ‘aṭf olur. Nefs lügat ma’ nāsı üzre olursa kendi demek olur. ‘Arablar bi-nefsihi dirler bi’z-zāt ma’ nāsına. Ya’ nī bi’z-zāt kendi demek olur” (vr. 26a).

Şerh konusunda çalışanların bildiği üzere ayet ve hadislerle metnin izahını desteklemek ve onları örnek olarak kullanmak, eski şârihlerin sık başvurduğu usullerdendir. Bu açıdan geleneği takip eden Eşrefoğlu, örneğin birinci beyitte geçen “rûḥ” kelimesini açıklarken bunun “rûḥ-ı Muhammedî olduğunu söyleyerek “...ve yes’elûneke ani’r-rûhi kuli’r-ruhu min-emri Rabbi”⁵ (vr. 2a) ayetiyle fikirlerini destekler. Ya da yedinci beytin şerhinde, Allah’ın her şeyi bir “kün” (ol) emriyle yarattığı anlatılırken fikirlerini şu hadisle destekler: “Nitekim server-i kā’ināt buyurdi: Evvelü mā-ḥalaḳallāhu rūḥi”⁶ (vr. 2a). Dolayısıyla şârih, metni her ne kadar tabiat ilimleriyle şerh etmeye kalkışmışsa da dini referansları geleneğe uygun biçimde kullanmıştır.

Eserde, din büyüklerine ait veya kelâm-ı kibâr türünden sözlere de rastlanır. Mesela üçüncü beytin şerhinde, Hz. Ali’nin şu sözü, bir kelâm-ı kibâr ile birlikte verilir: “Men-‘alemnî ḥarfen küntü lehü ‘abden ve ḥayrû’l-ebā üstādina”⁷ (vr. 7a). Dördüncü beytin şerhinde yine kelâm-ı kibârdan “E’ş-şefḳatü mine’l-îmān muḳteżāsınca...”⁸ (vr. 13a) ifadesine yer verilmiştir. Benzer şekilde şârihce “ḥükemâ” olarak adlandırılan ariflerin, “...ḥükemâ buña işâret idüp dirler İnne’l-‘amelü’l-evvel ke’l-‘amelü’ş-şānī ya’ nī ‘amel-i evvel ‘amel-i şānī gibidür” (vr. 25a) benzeri yargılarını zikreder.

Hikâye ve kıssa nakletme yolu da Tâhâ Kasidesi şerhinde, diğer geleneksel metotlar gibi yer alır. Örneğin ikinci beytin şerhinde şu hikâye, şeyhlerin ve ariflerin “müşkilleri âsân edeceği” düşüncesini desteklemek için anlatılır: “İmâm Ca‘fer-i Şâdıķ Hâzretleri Câbir’e ta‘lîminde mebdü vehâ elfen didi. Câbir çok fikr eyledi. ma‘nâsına muṭṭali‘ olmadı. İmam nazarına geldi. ‘Âciz olduğın bildürdi. İmâm rahmetullâh buyurdı Allâhu te‘âlâ ḥurûf-da esrâr-ı ḥafiyeye ḳomıṣdur. Ben saña elifüñ ba‘zı ma‘nâsın beyân ideyin diyüp elif evvel-i ḥurûfdur didi. İsm-i a‘zamdur diyü tefsîr eyledi. Ve daḥı elif Allâh isimlerinde ta‘rîfe delâlet ider...” (vr. 10b-11a). Ancak şârih bu metoda eserinde sıkça yer vermemiştir. Eşrefoğlu’nun nadir kullandığı metotlardan biri de tanımlamadır. O, kavramları izah ederken tanımdan çok nasıl anlaşılacaklarına dair izahlara yer verir. Fakat şu misalde olduğu gibi, “tecrübe” benzeri bazı soyut kavramları tanımlar: “...zîrâ tecrübe şuna dirler ki ehl-i ḥikmet yanında bir devânuñ ḥâşiyetin insân bilmez iken kendi isti‘mâl itmek ile yâ bir kimesneye isti‘mâl itdürmek ile bir kez ol ḥâşşa zuhûra gele. Tekrâr itdükçe ol ḥâşşa zuhûra geldüğüyle bu ḥâşşa ol devâdan ḥâşıl olduğına ‘ilm-i külle ıṣṫlâḥ-ı ḥikmetde buña tecrübe dirler” (vr. 11b). Böylesi tanımlarda, şârihin şahsî yorumlarından ziyade, toplumun ve ilmî/dinî çevrelerin kabulleri ön plandadır.

Tâhâ Kasidesi şerhinde, geleneksel şerhlerde az rastlanan bazı metotlara da başvurulur. Bunlardan biri, “kaynak eleştirisi”dir. Şârih, şerhinde kullandığı kimi kaynakları tenkit eder. Örneğin en çok kullandığı Cildekî’ye ait bir kitap hakkında şöyle der: “Şâriḥ aydur Cildekînüñ kitâbında her rûkne bir tedbîr yazup kelâmı çoğaltmışdur” (vr. 22a). Bir başka yerde Cildekî’nin, islamî kaideleri felsefik açıdan yorumlaması şöyle tenkit edilir: “Hâzret-i Cildekî bu ḳadar fazlıyla bu remzde ğâfil oldu. Ümmet-i Muḥammede ḥükemâ-i İslâmînüñ kelâmını ḥükemâ-i felâsifenüñ ıṣṫlâḥına ḥaml eyledi. Ğafletinden vâḳı‘ oldu. Zîrâ felâsife ehl-i şer‘den degüldür. Anlarda nikâḥ izdivâcdan ‘ibâretdür” (vr. 29b). Dolayısıyla Eşrefoğlu, eski şerhlerde daha az görülen ilmî tenkitçilik yolunu da kullanmıştır.

Onun istifade ettiği ilmî yollardan bir diğeri, “karşılaştırma”dır. Mesela bir yerde, Şeyh Safî’yi, geçmiş hikmet sahibi kimselerle şöyle karşılaştırır: “..Seyyid Şafî bu ma‘nâyı nûr-ı velâyet ḳuvvetiyle keşf itmişdür. Ḥükemâ-i muḳaddemînüñ bu ma‘nâya vuḳûf-ı tâmmı yokdur” (vr. 10b). Bazen de şerh ettiği metni, eserinde en çok kullandığı Cildekî’ye ait kaynaklarla mukayese

eder: "...ya' nî arzûn rūhla nefsinı al ve tedbîr it ayru ayru başka başka tedbîr ile dimekdür. Bu kelâm Cildekî'nün didiginün 'aynıdır" (vr. 25b). Şerhdeki "karşılaştırma metodu"nu ilginç kılan nokta, şerhi nakleden ikinci kişinin zaman zaman araya girerek Eşrefoğlu Rûmî ile istifade ettiği kaynak kişiyi mukayese etmesidir. Mesela Eşrefoğlu Rûmî'nin anlayışı ile Cildekî'nin ona nispetle eksik kalışı şöyle anlatılır: "Bu zıkr olınan nükte Seyyidün kemâline işâretdür ki azıcuğ lafzla bu kadar ma' nâyı işgâ idüp remz itmişdür. Hağ 'ilimdür ki i' tîkâdum budur ki Hağret-i Cildekî Seyyidün bu kelâmın görse remzin böylece şerh iderdedi. Ammâ neylesün selefde bir ferdün böyle remzi vâkı' olmuş degüldür. Seyyidün velâyetinden zühür itmiş bir işâretdür. Henüz bu remzi gördükden sonra aňlamakdur. Şanmañ ki fağl u kemâlin bu mişâller ile remz eylemekdür. Şâriğ Eşref-i Rûmî ' Abdullâh Mışrîde Allâhuñ ' inâyeti olmasa bu remzi idrâk idüp şöylece beyân idüp remz-i lağif ile izhâr eylemezdi. Du' âdan ferâmuş olunmaya" (vr. 31b).

Eşrefoğlu Rûmî'nin şerhindeki en önemli kısımlardan biri de şahsî yorumlarıdır. Bunu bir metot olarak sıklıkla kullanan şârih, metnin bazı bölümlerini adeta edebî ve ilmî tenkit haline getirmiştir. Şu örneklerde olduğu gibi, şerh ettiği kasidenin şairi Şeyh Safî'nin güçlü yönlerini dikkatli bir yorumla ortaya koymuştur: "..Seyyid Şafî bu ma' nâyı nür-ı velâyet kuvvetiyle keşf itmişdür. Hükemâ-i muğaddemînün bu ma' nâya vuğûf-ı tammı yoktur. Esrâr-ı ħurûfa ' âlim olmayan bu esrâra vâkıf olmaz" (vr. 10b). "Şâriğ aydur Hağret-i Seyyid evvelâ kaşidesinde Hağ Te' âlanuñ ululuğın beyân eyledi. Fağr-i ' âlem-i Rabbü'l- ' âlemînün kemâlin beyân eyledi. İlm-i ikşîrün evvelinden âğirine değın ağvâlini tafşîl üzre esrâr-ı ħurûf ile beyân..." (vr. 11a). Bu tür yorumlar, Eşrefoğlu'nun kasidesinde çok sayıda yer almış ve yapmak istediği "ilmî şerhi" daha belirgin hale getirmiştir.

Son olarak şârih, geleneksel şerhlerde görmediğimiz bir usule de yer verir. Tâhâ'nın Kur'an'daki ħurûf-ı mukattaâttan olup hakikati beyan ettiği vurgulanarak, bu harflerin vücuda gelişi çizim yoluyla izah edilir. Buna göre elif harfî, tüm harflerin kaynağıdır ve noktalardan müteşekkildir. Şârih bunu anlatırken, noktaları birleştirip bir elif harfî çizer ve sonra, diğer harflerin nasıl eliften meydana geldiklerini "çizim yoluyla" ortaya koyar (vr. 2a). Daha önce rastlamadığımız bu usul, şerhin orijinal yönlerinden biridir.

Tâhâ Kasidesi Şerhi'nin dikkat çeken yönlerinden biri de, şârih Eşrefoğlu Rûmî'nin eserini vücuda getirirken kullandığı kaynakları açıkça zik-

retmesi ve onlardan sıklıkla alıntılama yapmasıdır. Bu durum şerhine ilmî bir hüviyet kazandırmıştır. Eserinde ismini açıkça andığı üç kişi vardır. Bunlardan adı en çok geçen ve eserlerinden bolca alıntı yaptığı kişi XIV. yüzyılda yaşayan ve Cildekî adıyla meşhur Türk asıllı simyâci İzzüddîn Ali b. Aydemir b. Âlî el-Cildekî'dür. Cildekî, bilhassa ansiklopedik bilgi bakımından simyâ ilminde şöhret kazanmış son üstatlardandır. Kendisine atfedilen yirmi civarında eser vardır (Ökten, 1993: 550-551). Ancak Eşrefoğlu Rûmî alıntılarında bu eserlerden herhangi birini zikretmez ve sadece aldığı bilgiye yer verir. Bu ifadelere, “Hâzret-i Cildekî hayvân ahvâlini beyân itdükden şoñra nebâtât ahvâlini beyân idüp didi ki...” (vr. 20a), “Hâzret-i Cildekî buyurdı ki...” (vr. 22a), “...ammâ Cildekî rahmetullâhi taşrih eyledi şü kelâmuñ şerhinde...” (vr. 25b) örnekleri verilebilir. Şerhte, Cildekî'nin güçlü etkisi hemen göze çarpmaktadır. Şerh edilen yedi beytin dördünde, ondan sıkça alıntılama yapılır. Verilen bilgiler bazen Eşrefoğlu bazen şerhin aktarıcısınca eleştirilse de, pek çok izahta Cildekî'den istifade edilir.

Eserde zikredilen ikinci isim, Arap şairi, kâtip ve kimyâ âlimi Ebû İsmâil-i Tuğrâî'dir (ö. 515/1121). Onun edebî eserleri yanında felsefe, tabiat ilimleri ve kimyaya dair pek çok kitabı vardır (Er, 2012: 339-341). Eşrefoğlu hangisinden olduğunu söylemeden “nitekim Ebû İsmâ'îl Tuğrâyî kâfiyye-i bâde[de] fe-ağraşe 'ale'l-'ilmî fe-men-'inde fağri li-hâze'l-'ilmî'l-ıayyib ya'nî sen 'ilme ħarîş ol ki 'ilmüñ ħuşûlünde bu gökçek 'ilmüñ zühûr itmekligi vardur didi” (vr. 12a) şeklinde tercümesiyle birlikte Arapça alıntılama yapar. Tâhâ Kasidesi şerhinde alıntılamalarda adı geçen diğer şahıs, âlim, şair, edip ve tenkitçi İbn-i Reşîk El-Kayrevânî'dir (ö. 456/1064). Otuzun üzerinde eseri olan Kayrevânî'nin “Şüzûz”u zikredilir (Tüccar, 1999: 247-249). Eşrefoğlu pek çok yerde onu, “şâhib-i Şüzûz talâk-ı şelâse ile cesed-i cedidüñ tafşiline remz itdi” (vr. 30a) örneğindeki gibi eserinin adıyla anar. İsmi anılan şahıslar dışında, “meşâyıh-ı azâm böyle tahkîk itmişlerdir”, “hükemâ dir ki” ve “âlimlerin beyânına göre” benzeri genel ifadelerle geleneği yansıtan kişilerin görüşlerine başvurulur.

Eşrefoğlu Rûmî'nin 46 beyitlik Tâhâ Kasidesi'nin sadece 7 beytinin şerh etmiştir. Bu yedi beytin şerhinde ana düşünce dinî ve tasavvufî açıdan “Hakk”a ulaşmak olsa da beyitler umumiyetle ilm-i simyâ, ilm-i kimyâ, ilm-i iksîr, ilm-i tencîm ve ilm-i zâyirçe gibi eski ilimler açısından şerh edilmiştir. Hatta Safiyüddîn Erdebilî'nin elimizdeki nüshaları dışında başta İnan kaynak-

ları olmak üzere hiçbir yerde böyle bir kasideden bahsedilmemesi ve eldeki nüshaların ikincil anlatıcıya dayanıp Eşrefoğlunu'nun vefatından çok sonraları kaleme alınması, kasidenin başka bir şairce yazıldığı şüphesini dahi ortaya çıkarmaktadır. Bu durumda şerhin Eşrefoğlu Rûmî'ye ait olmama ihtimali, çok zayıf olsa da, mevcuttur. Ancak eserin ana hatlarıyla dinî/tasavvufî şerh olmadığı göz önünde tutulur ve kasidenin de 1334'e ölen Safiyüddîn Erdebilîye aitliği gerçek olarak kabul edilirse, klâsik şerh tarihimiz açısından çok önemli bir sonuca vardığımız düşünülebilir. Zira bu durumda, elimizde Türkçede şerh edilen en eski din-tasavvuf dışı manzum metin var demektir. Aynı zamanda, Eşrefoğlu Rûmî'nin yaşadığı dönem göz önüne alınarak onun, Diwan edebiyatındaki en eski manzum metin şârihlerinden biri olduğu söylenebilir.

İncelediğimiz şerh, imla ve dil açısından -şârihin ölümünden yaklaşık iki yüz yıl sonra kaleme alınması bakımından- Eski Anadolu Türkçesi özelliklerini önemli oranda yitirmekle birlikte, “onatça, kimesne, iderin, gökçek” ve “kırnak” kelimeleri gibi bu Türkçenin hususiyetlerini yansıtır kimi nitelikleri vardır. Dili genel anlamda, klâsik şerhlere göre oldukça sadedir. Secili-sanatlı anlatımı yoktur.

Tâhâ Kasidesi Şerhi'ni şerh türleri açısından da değerlendirebiliriz. Bilindiği gibi şerhler üzerine çalışan kimi akademisyenler, çeşitli açılardan bunları tasnif etmişlerdir. Son zamanlarda Atabey Kılıç'ın yaptığı bir tasnif dikkat çekmektedir (2007:363-369). Buradaki tasnife göre Eşrefoğlu Rûmî'nin şerhi metot açısından geleneksel, şerh edilen eser türü bakımından manzum, şerh edilen eserin diline göre Türkçe ve şerh edilen eserin muhtevasına göre kaside şerhine hâvî edebî şerh diye nitelendirilebilir.

IV. Kasîde-i Tâhâ'nın Tam Metni

Çalışmamıza, Kasîde-i Tâhâ'nın Konya ve DTCF nüshalarında yer alan metinlerini, karşılaştırmak suretiyle teşkil ettiğimiz metni koyduk. DTCF Kütüphanesi nüshası DT, Konya Nüshası K şeklinde kısaltılmıştır. Elde ettiğimiz tenkitli metin, aşağıdaki gibidir:

Kaşîde-i Şeyh Şâfi Rahmetullahi Te'âlâ 'Aleyhü'l-Vâfi¹

Bismillahirrahmânirrahîm²

[mef' ülü/fâ' ilâtün/mef' ülü/fâ' ilâtün]

1. Sırr-ı be³-hâk-ı tãhã ve'ş-şems-i mâh-ı tâbãn
Hâk-ı kelâm-ı İzed rûh-ı habîb-i bürhãn
2. Mücmel degül mufaşşal didüm ki şübhesiz bil
Hal eyledüm saña ben bu mişkilâtı âsãn
3. Tecrübe ile karnuñ toymaz⁴ bil anla tãlib
Bir loqmayı taleb kıl kim ide seni şadãn
4. Yandı ciger muhãlif tãliblerüñ elinden⁵
Fikri hãtã vü herze tedbiri cümle hezyãn
5. Yã gördüğünü söyle yã dem 'amelden urma
Kãmillenüp özüñe yoq yire itme bühtãn
6. Al nefis ü rûh u arzı tedbîr it ayru ayru
Nefs ola muţma 'inne quds ola rûh-ı insãn
7. Şeh-zãde-i Hıţãya virgil 'arüs-ı garbı
Bir tıfl ola bulardan sulţãn-ı mâh-ı tâbãn
8. Nãr u hevã vü âb u arzı al eyle tedbîr⁶
Nãr ile âbı hãk it båd ile hãka ey cãn
9. Nãrı muţahhar eyle ânunla âbı hãk it
Hãkı muqaddes eyle båd ile⁷ ola yeksãn
10. Nãrın harãretüñ al âbuñ ruţubetin hem
Ey tãlib-i hãkîkat budur o sırr-ı pinhãn
11. Maħlûl olanı 'aqd it ma' kûd olanı kıl hal
Sırrı budur tarîküñ hacr ola çãr-erkãn⁸

¹ Kasidenin tam metnin yazmalarındaki yeri: K 29 a-b. DT 35b-36b/ Kaşîde-i Şeyh Şâfi Rahmetullâhi Aleyh K

² Bismillâhirrahmânirrahîm: K-

³ Burada Farsça "be" edatının Arapça "bi" edatı olabileceği düşünülse de, aynı görevi yapan iki edattan Farsça olanı tercih ettik. Çünkü beytin sentaksı, Farsça üzerine kurgulanmıştır.

⁴ toymaz: doymaz K

⁵ 4 ve 5. beyitler DT nüshasında yer değiştirmiştir.

⁶ hevã vü âb ü arzı al: hevã-yı arza âbile eyle K/ ey cãn: cüyãn K

⁷ båd ile: bir yirde DT

⁸ Sırrı budur tarîküñ hacr ola çãr-erkãn: Hãk-ı budur tarîküñ hacrde saña se-erkãn DT

12. Ferrārı s̄ābit eyle s̄ābit olanı cārī⁹
Mürde olanı ḥayy eyle ḥayy olanı yaḥyān (?)
13. Tesvīd olanı tebyīz taṣfīr olanı taḥmīr
Sīr-ābı teṣne eyle arziyyesine vir ḡan¹⁰
14. Rūm iḡlīmīne gönder Hindūñ çerisin ey yār¹¹
Ser-dār-ı Hindūñ ola sultān-ı Rūma fermān
15. Rūmuñ çerisi ile ṣay leṣkerini Hindūñ¹²
Tā mülk-i Hindūñ ola sultān-ı Rūma fermān
16. Nār ile ābı ḡāk it hem arzı eylegil āb¹³
Bu ikisinden özge yoḡdur bu derde dermān
17. Kibrīt ile ‘ ameldür nār aṅla bār-ı ‘ uḡḡāb¹⁴
Zībaḡla āb bilgil ecsād-ı ḡāk ey cān
18. İçür ‘ arūs-ı ḡarba on dört kez āb-ı kibrīt¹⁵
Pāk u muḡahhar ola mānend-i dürr-i ḡaltān
19. Nā-çār olur iseñ ṣöyle yā dut eyle taḡtīr¹⁶
Bu ṣerbet ile eyle sen ol ‘ arūsı mihmān
20. Geydi ‘ arūs-ı ṣarḡı ol demde Rūmī-ḡil‘ at
Miṣl-i semender olup āteṣle ola cevlan¹⁷
21. Nefs-i ṣafiri daḡı yedūñüz ile taḡniḡ¹⁸
Bī-zıll ü bī-ḡıṣ ola mānend-i māh-ı tābān
22. ‘ Abdi daḡı bu resme yeddi kez eyle teṣ‘ id
Pāk u muḡaddes ola ṣöyle ki rūḡ-ı insān
23. Kilsı ḡacerle yavı yeddi kez eyle taḡtīr¹⁹
Kim bundan özge yoḡdur bilgil bu ‘ ilme imkān

⁹ Bu beyit, DT nüshasında yoktur.

¹⁰ Sīr-ābı: Tīz-ābı K/ vir ḡan: dermān K

¹¹ yār: cān K/ Sultān-ı Rūma fermān: Rūmuñ içine sultān DT

¹² Bu beyit K nüshasında yoktur.

¹³ Nār ile ābı ḡāk it hem arzı eylegil āb: Yā nār-ı arzı pāk it yā arzı eylegil āb DT

¹⁴ ‘ ameldür: ‘ alemdür DT/ Zībaḡla āb: Zībaḡdur āb K

¹⁵ Bu beyit K nüshasında, her iki beyitte vezin bozuk olmak kaydıyla ṣöyledir: ṣarḡ ‘ arūsına içür on dört kez āb-ı kubbār/Tā ki münevver ola ṣeklen ol meh-i tābān.

¹⁶ Nā-çār olur iseñ: Nā-çār eger olur iseñ K/ Bu ṣerbet ile eyle sen: Eyle bu ṣerbet ile sen K

¹⁷ Geydi: Geye DT/Āteṣle ola: od içre ura DT

¹⁸ Bu beyit K’da yok.

¹⁹ Yavı yeddi kez eyle taḡtīr: heft bār eyle hevā-yı taḡtīr DT/ Kim bundan özge yoḡdur bilgil bu ‘ ilme imkān: Tedbīr-i ḡaḡḡa miftāḡ durur bil aṅla imkān DT

24. Bu dühn-i a^ç zam ile eyle buları teşmî^c 20
Cârî vü züb olunca ey server-i hekimân
25. Rûh-ı muṭahharı hem bu resme eyle tebdîr
Ey ṭalib añla budur şol mürde cism ile cān
26. Nefs-i şafîri daḡı ḡāk ile eyle teşmî^c 21
Ġavvāş ola cārî çün mişl-i āb-ı ḡayvān
27. Her def^c a bād-ı nāle ola o dem müsāvî²²
Kils ile o dühenle taḡṭîr ile virüp cān
28. Arziyyesin cem^c idüp sıcaḡ idüp ile taş^c id²³
Taş^c id olanı teşmî^c -i dühnle eyle ḡandān
29. Toḡuz ḡadeḡ bu şudan içürgil ol ^c arūsa²⁴
Nār-ı ḡiḡāne eyle ey cevher-i şināsān
30. Hümmām-ı māde ḡall it ḡalmaya süflî hergiz²⁵
Ḥıfz it bu dühni budur derd-i faḡîre dermān
31. Bu nefse daḡı tebdîr eyle revaḡ-ı zıllveş²⁶
Cem^c eyleyüp ber-ā-ber it dühn ile yeksān
32. Her ne ḡadar olursa kils cedd ü āl andan²⁷
Bu dühn-i ḡikmet ile ḡıl anı āb-ı ḡayvān
33. Nefs ile rûḡı daḡı ḡall eyle ayru ayru
Bir hefte cāy-ı ḡalle gönder buları ey cān
34. Teklîs-i cisme bundan vir daḡı eyle teşmî^c
Ḥall eyle anı daḡı ola çü dühn-i ḡayvān²⁸
35. Yaşıl ḡanatlu ṭayruñ şay dühn ile cenāḡlar²⁹
Dārā-yı dehr olanlar ḡükmüñe ola fermāñ

²⁰ buları: ^c arūsı DT/cārî vü: nāçār K

²¹ ḡāk ile eyle teşmî^c : şöyle müştemi^c eyle K/ Ġavvāş ola cārî çün mişl-i āb-ı ḡayvān: Ġavvāş olunca cārî mişl-i çü āb-ı ḡayvān DT

²² Bu beyit DT nüshasında yoktur.

²³ Bu beyit DT nüshasında yoktur.

²⁴ Bu beyit DT nüshasında yoktur.

²⁵ hergiz: anuñ K

²⁶ Bu beyit DT nüshasında yoktur.

²⁷ Bu beyit DT nüshasında yoktur.

²⁸ Ḥall eyle anı daḡı ola çü dühn-i ḡayvān: Sözümi bu aradan tammām iderseñ iz^c ān K.

²⁹ Bu beyit K nüshasında yoktur.

36. Berrin bu arz-ı kıdsün şad müsterîye tarh it
Mâh-ı münevver ola bî-zıll u ‘ ayb u noqşân
37. Andan alup buları hem sen ço yine halle³⁰
He niçe ki dilersen emrüne ola fermân
38. Alup bunı yâ girü ‘ aqd eylesen yine sen³¹
Üç dört ü yeddi ola şöyle ki âb-ı ceryân
39. Tekrâr yine bunı hall u ‘ aqd eylesin³²
Ucuza biri gider ğafletle bakma ey cân
40. Birin ol arz-ı kıdsün ucuza yine tarh it
Hâliş kamer bulınca bu ğamdan ola şādân
41. Esrâr-ı sırr-ı haqqı Şâfi didi mufaşşal
Haqq-ı habîb-i Haydar rûh-ı habîb-i bürhân
42. Dir pâyına düşeben ulaşmağıl bu fenne³³
Ehlini bulmayına olmaz bu emre fermân
43. Nâ-ehl olan kimesne bu fenni nice bilsün³⁴
Mürşide irse tâlib her müşkil olur âsân
44. İsm-i ‘ Alime yapış kim iresin bu sırı³⁵
Feth ide vire saña bu fetîi sırr-ı Sübhân
45. Dirsens müyesser ola dimez saña bu sırı³⁶
Ey tâlib-i haqîkat söyle de koma noqşân
46. Birin bu rûh-ı kıdsün vir ‘ aqd olan yek ‘ ıyda³⁶
Şan‘ atda tûl-i müddet irmedigine noqşân

³⁰ Andan alup buları hem sen ço yine halle: Andan buları sonra her n’idesin ço halle DT

³¹ Bu beyit DT nüshasında yoktur.

³² Tekrâr yine bunı hall u ‘ aqd eylesin: Andan buları sonra her n’idesin ço halle DT/ğafletle bakma: ğaflet eyleme DT

³³ dir pâyına düşeben: dir pâyına düşüp K/emre fermân: emr ü fermân DT

³⁴ fenni: ‘ ilmi K

³⁵ Bu beyit DT nüshasında yoktur.

³⁶ Bu beyit K nüshasında yoktur.

V. Sonuç

Anadolu'daki sûfî hareketlerinin temeli sadece bu topraklarda aranmamalıdır. Şeyh Safiyüddîn-i Erdebilî'nin etkilerinde görüldüğü gibi farklı dış etkenlerin, Alevilik-Bektaşilik başta olmak üzere, çeşitli dinî-mezhebî-tasavvufî hareketlere tesir ettikleri göz ardı edilemez.

Biz bu yazımızda, çeşitli kütüphanelerden elde ettiğimiz yazma nüshalara istinaden, Şeyh Safiyüddîn-i Erdebilî'nin, başta İran kaynakları olmak üzere mevcut kaynaklarda rastlanmayan, Türkçe kasidesini ve bu kasidenin ilk yedi beytine hâvî şerhini tanıttık. Daha önce Şeyh Safiyüddîn'in, İran kaynaklarında geçen Türkçe bir dörtlük dışında, Türk diliyle yazdığı şiir ya da şiirlerden bahsedilmemiştir. Böylece onun, İran kaynaklarında geçen Türk olmadığı düşüncesi zayıflamıştır. Zira İran edebiyatı üzerine çalışanlar, bu coğrafyada hemen hemen sadece Türk kökenli şairlerin Türkçeyi kullandığını bilir.

Eserin DTCF Kütüphanesi nüshasında “Şerh-i Kasîde-i Tâhâ” başlığı yer almaktadır. Bu kasideyi Eşrefoğlu Rûmî şerh etmiştir Ancak şerh metni, kim olduğu bilinmeyen ikinci bir anlatıcı tarafından yazıya geçirilmiştir. Klâsik şerhlerde rastlamadığımız böylesi bir kayıt, eserin en orijinal yönlerinden biridir. Dolayısıyla “Şerh-i Kasîde-i Tâhâ” olarak adlandırılan mevcut şerh, bazı şüpheler barındırmakla beraber, Eşrefoğlu Rûmî'nin vefatından sonra bir takipçisince yazılmıştır diyebiliriz.

Eserde geleneksel şerh metotlarının çoğu kullanılmıştır. Dili hem devrine hem klâsik şerhlere nispetle oldukça sadedir. Daha da önemlisi, dinî-tasavvufî bir şerh değildir ve ele alınan beyitler ilm-i simyâ, ilm-i kimyâ, ilm-i iksîr ve ilm-i tencîm gibi eski ilimlerin referanslarıyla şerh edilmiştir. Belki de Anadolu'da şerh edilen en eski Türkçe manzume şerhidir. Bu durumun gerçekliği esas alındığında Eşrefoğlu Rûmî, Anadolu'daki en eski manzum edebî metin şâirlerinden biri sayılabilir.

Sonnotlar

- 1 Bu dörtlük şöyledir: Çağurdum katı âvâzile Leylâ Leylâ/Dağ ses virdi cevâbumda ki Mecnûn Mecnûn/ Bu ne vîrâne gönüldür Safî ey vâye vâye/Servler var idi bu bâğda mevzûn mevzûn (Devletâbâdî, 1377: 49).
- 2 Burada Farsça “be” edatının Arapça “bi” edatı olabileceği düşünülse de, aynı görevi yapan iki edattan Farsça olanı tercih ettik. Çünkü beytin sentaksı, Farsça üzerine kurgulanmıştır.
- 3 Aslında bu kasideye verilen “Tâhâ” adı, ilk beytinde zikredilen ve Kur’ân’da yer alan hurûf-ı mukatta’a dolayısıyladır. Tâhânın şiirdeki anlamı Eşrefoğlunca şöyle açıklanır: “Tâhâ’dan murâd fâhr-i ‘âlem

- resül-i ekremün rûhıdır ki Allâhu Te‘âlâ nûrından yaratılmışdır. Cemî‘-i maḥlûkât ol rûhuñ nûrından vücûda gelmişdir. Ṭāhā bu rûhdan ‘ibâretdür ” (DT nüshası, vr. 1b).
- 4 Bu makalede şerh kısmından yaptığımız tüm alıntılar eserin, DTCF Kütüphanesi nüshasından yapılmıştır. Verilen varak numaraları bu nüshaya aittir.
- 5 “Sana ruhtan sorarlar. Ruh, Rabbimin emrindedir, de”. (İsrâ, 17/85).
- 6 “Allah önce benim ruhumu yarattı”. (Albanî, Silsile, 3/56).
- 7 Cümlelerin “ve”ye kadar olan ilk kısmı Hz. Ali’ye ait olup “bana bir harf öğretenin kölesi olurum” manasına gelir (Keşfü’l-Hafâ, 2/65). İkinci kısım ise kelâm-ı kibâr olup “en hayırlı babamız hocamızdır” manasına gelir.
- 8 “şefkat imandandır sözü gereğince”.

Kaynaklar

- Bilal, Dedeyev. (2008). “Safevî Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* s. 5, 205-223.
- Devletâbâdî, Aziz. (1377/1998). *Suhanverân-ı Âzerbaycân C. I*. Tebriz: İntişârât-ı Sütûde.
- Er, Rahmi. (2012). “Tuğra-yi Meşhedî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 41, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 339-341.
- Eşrefoğlu Rûmî, (?), *Hâzâ Kitâbü Abdullâh El-Mısrînün Şerh-i Tâhâsı*. Ankara: DTCF Kütüphanesi, No: 329.
- Güneş, Mustafa. (2006). *İznikli Eşrefoğlu Rîmî'nin Hayatı-Eserleri ve Dîvânı*. İstanbul: Sahafklar Kitap Sarayı Yayınları.
- Kılıç, Atabey (2008). “Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi”. *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslar arası Klasik Edebiyat Sempozyumu*, İstanbul.
- Ökten, Saadettin. (1993). “Cildeki”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 550-551.
- Öngören, Reşat. (2008). “Safiyüddîn-i Erdebilî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 35, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 476-478.
- . “Safeviyye”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 35, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 460-462.
- Sâdık, Hüseyin. (1383/2004). *Kara Mecmûa*. Tahran: Özel Baskı.
- Şah, Serap. (2007). “Safvetü’s-Safa’da Safiyüddîn-i Erdebilî’nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri”. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Terbiyet, Muhammed Ali. (1391/2012). *Dânişmendân-ı Âzerbaycân*. Tebriz: Neşr-i Ahter.

Tüccar, Zülfikar. (1999). “İbn-i Reşîk el-Keyrevânî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 20, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 247-249.